

НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА НА ЗАГАЛЬНОМУ ФОНІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

(Рецензія на монографію «Система накопичувального пенсійного забезпечення в Україні: соціально-економічний вимір і захист пенсійних накопичень». Київ: Академперіодика, 2023. 122 с.)

У 2023 р. вперше в Україні опублікована ґрунтовна колективна монографія «Система накопичувального пенсійного забезпечення в Україні: соціально-економічний вимір і захист пенсійних накопичень» під редакцією д.е.н., проф. Н. М. Шелудько. Колектив авторів представлений не випадковими людьми, а дослідниками академічних наукових установ, працівниками державних органів та некомерційних організацій, професійні інтереси яких полягають у накопичувальній сфері пенсійного забезпечення населення. Це викликає довіру до аналітичної частини монографії, висновків та пропозицій авторів.

Для авторів монографії реформа пенсійної системи з акцентом на запровадження та перевантаження добровільних накопичувальних компонентів не є предметом дискусій. Це соціальний імператив. «Метою дослідження є обґрунтування переваг багатокomпонентної моделі пенсійної системи, що охоплює обов'язковий і добровільний накопичувальні рівні, виявлення ризиків управління пенсійними накопиченнями та розроблення конкретних заходів захисту пенсійних накопичень» [с. 7]. Постановка цієї цілі обґрунтована низкою причин. Їх стислий огляд здійснено у першому розділі книги, проте багато питань, які ставляться на початку, потім глибше роз'яснюються у наступних розділах. Звідси цілком резонним виглядає архітекtonіка монографії і змістовне наповнення кожного її розділів. У першому розділі розглянуто концептуальні основи формування накопичувальної системи. У другому — перспективи розміщення пенсійних накопичень. Два останніх розділи присвячено вивченню та обмеженню ризиків пенсійних накопичень. Логіка побудови дослідження сформувалась не з абстрактних роздумів авторів, а виникла з досвіду їх практичної роботи. Аналіз причин актуальності накопичувальної складової розгля-

даються у межах широкого політико-економічного контексту та сучасних демографічних реалій. У фіналі дається чітка відповідь, яка вихідна позиція напередодні реформування пенсійної системи і чому її доцільно поглиблювати, які зміни потрібно надати інститутам накопичувальної системи, щоб вони набували все більшого публічно-суспільного значення.

Демографічна ситуація в Україні в перспективі призведе до катастрофічного стану солідарної пенсійної системи. У країні налічується 10,7 мільйона платників єдиного соціального внеску та 10,8 мільйона пенсіонерів. В Дніпропетровській області, за розрахунками, відповідно — 180 тис. платників та 800 тис. пенсіонерів. Тобто в Україні на одного пенсіонера припадає один працівник, а в окремих областях — на чотири один. Це дуже небезпечне і тривожне співвідношення. Доведено, що пенсійна система є стійкою, коли на двох зайнятих працею припадає один пенсіонер.

Бюджет Пенсійного фонду тривалий час є дефіцитним. Страховий пенсійний фонд поступово втрачає фінансову автономність і здійснює свою діяльність за державною підтримкою. З Державного бюджету щорічно витрачаються великі обсяги фінансових ресурсів на підтримку бюджету пенсійного фонду.

Безперервний процес реформування страхової системи не забезпечив її фінансову стабільність і не оптимізував надання і розмір пенсійного забезпечення. У цих умовах уряд перейшов до політики централізації страхових ресурсів у Пенсійному фонді. Зараз Пенсійний фонд акумулює ресурси Фонду соціального страхування України (ФССУ). З 2022 р. — загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Взагалі законопроектom № 8331 передбачено завершити об'єднання органів управління чотирма видами соціального страхування в один — Пенсійний фонд.

Не краще просуваються справи з накопичувальним пенсійним забезпеченням, в якому беруть участь тільки 9 % працюючих. Не запрацював й третій рівень пенсійної системи — добровільний накопичувальний компонент. Наявні диспропорції функціонування Пенсійного фонду України, як зазначають автори монографії, потребують уже зараз комплексних дій, спрямованих на їх корегування. Збалансувати солідарну систему без розвитку накопичувальної системи, на їх думку, неможливо.

Найкращий колективний результат досягається, коли солідарна система підтримується накопичувальною. В Україні солідарна пенсійна система може забезпечити щонайменше 40 % заміщення зарплати. Накопичувальні пенсії здатні доповнити солідарні ще на 15—20 % заміщення заробітної плати. Це дозволило б забезпечити загальний розмір пенсії, який отримуватиме людина, на рівні 60 % його попереднього заробітку, що відповідає середньоевропейському рівню.

Наскрізна логіка монографії полягає в тому, що іншої альтернативи, ніж продовження реформи, не існує. Підґрунтям цього беззаперечного висновку є міжнародний досвід. Він свідчить, що еволюція пенсійних систем рухається від державної моделі до змішаної і далі — до приватної через використання механізму приватно-державного партнерства. Наприклад, у Німеччині, Фінляндії основою пенсійного забезпечення залишається солідарна система.

На шляху реформування чинної моделі пенсійного забезпечення населення стратегічно важливо подолати тенденції, які заважають функціонувати цілісній пенсійній системі України. Це насамперед визначення інвестиційно-ощадливої активності населення, модернізація пенсійних моделей, розподіл і підвищення відповідальності за компенсацію соціальних ризиків, оптимальна диверсифікація інвестиційного портфеля.

В українських реаліях найбільшою проблемою є відсутність надійних механізмів інвестування. У світовій практиці основний інструмент для інвестування — це фондові біржі. Вітчизняний фондовий ринок, який і до війни не був успішним, зараз залишається неефективним. Облігації внутрішньої державної позики України як державні цінні папери, що розміщуються на внутрішньому фондовому ринку, вважають успішними, якщо вони перекривають інфляцію. У 2022 р. їх доходність становила від 8,5 до 12 % за показника інфляції 26 %. Як бачимо, недостатність інструментів фондового ринку не забезпечує реалізацію принципу доходності пенсійних активів, що має перевищувати інфляцію.

Другим істотним джерелом, який визначає обсяг інвестиційних ресурсів, є накопичення населення. Автори, звертаючись до питань інвестиційно-ощадливої поведінки домогосподарств, зазначають, що «Участь фізичних осіб (найманих працівників) як вкладників у недержавну пенсійну систему ще тривалий час залишатиметься номінальною» [с. 103]. Далі вони відмічають, що роботодавці в Україні фактично не вдаються до стимулювання працівників за допомогою корпоративних пенсійних планів здійснювати накопичення. Для розкриття інвестиційного потенціалу населення покладаються на «продуману державну політику». Проте сучасні тенденції державної підтримки домогосподарств, як-то програми співфінансування пенсій (матеріальна допомога), підтримка іпотечного кредитування у вигляді пільгових програм житлового забезпечення недостатні для активізації інвестиційно-ощадливої поведінки населення. В західних країнах такої поведінки населення надано особливого значення, адже заощадження — це ресурсна база пенсійного накопичення. З метою її розширення стимулюється формування накопичень. В Україні механізми, спрямовані на здійснення аналогічних процесів, не сформовано. Споживацька психологія населення спонукає здійснювати вибір на користь придбання товарів тривалого користування, житла, коштовностей, ніж переходити до інвестиційних

стратегій. Більша частина громадян не користується доступними інвестиційними послугами.

Недостатня увага до негативної кон'юнктури двох головних факторів інвестиційного процесу — покупка цінних паперів та грошові заощадження населення — применшує оптимістичний і раціональний характер монографічного дослідження. Інерційність цих факторів може тривати довгий час, а подолання їх наслідків можливе завдяки пошуку та впровадженню нестандартних підходів до накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Оновлену модель паритетного фінансування, стимулюючих виплату та субсидування витрат на них, можна розглядати як перспективну в сучасних умовах. Заощадження зазвичай формуються із добровільних внесків громадян, державного співфінансування, податкового відрахування, коштів пенсійних накопичень та інвестиційного доходу. Проте програма розраховується на тих, хто готовий віддати відповідальність за свої заощадження державі. Її особливість полягає в тому, що вона спрямована на громадян з достатніми доходами: чим більший дохід, тим вищий рівень участі держави у процесі співфінансування.

Важливим стає укріплення принципів захисту доходів населення. В перспективі варто подумати про гарантування захисту доходів та виплат населення державними матеріальними і фінансовими ресурсами. Історія накопичувальної компоненти показала, що для її розвитку необхідно долати масову неосвіченість населення, активно проводити інформаційно-просвітницьку кампанію, навчання — функціонування фондового ринку.

Тим не менш необхідно підкреслити методологічну особливість рецензованої монографії, яка полягає в тому, що накопичувальні пенсійні фонди як соціальні інститути не тільки важливі, але незамінні для стабілізації пенсійного забезпечення населення і розвитку національної економіки. Наскрізним у розділах є твердження, що наддержавні пенсійні фонди іманентні сучасному стану суспільства та його динаміці у майбутньому. Тиск демографічного фактора на бюджет, який посилюється протиріччями теорії добробуту, потребують нових ринкових форм пенсійного забезпечення.

Однак у сучасній економічній і соціальній ситуації складно розвивати і реалізовувати інституціональне середовище для функціонування недержавних пенсійних фондів. У цих умовах можливим дієвим і універсальним науковим джерелом щодо стимулювання інституціональних змін є «концепція інституціональної еволюції» Д. Норта.

Монографія має інноваційне значення і буде корисна для широкого кола професіоналів.

*Головний науковий співробітник, д.е.н., проф.
Інституту демографії та проблем якості життя НАН України
В. М. Новіков*